

'Low evidence' situaties in de sociale en de historische wetenschappen

Rationele keuze als heuristiek

1. Proces en mechanisme

Vroeger werd er veel in de wetenschapsfilosofie over geschiedschrijving geschreven. Is het een wetenschap of niet, is het gebonden aan het perspectief van de schrijver, komen er algemene wetten aan te pas, moet men Caesar zijn om Caesar te begrijpen etc. Deze discussies zijn zeer waardevol geweest om belangrijke twistpunten onder wetenschapsfilosofen te verhelderen, maar mijns inziens hebben ze niet veel geholpen om de geschiedschrijving zelf, de historische sociologie niet uitgezonderd, verder te helpen. Er was misschien maar één uitzondering: Poppers *Poverty of Historicism* uit 1957. Voor mij zijn er vooral twee suggesties van Popper belangrijk. Ten eerste, geschiedschrijving moet de *logica van de handelings-situaties* van de relevante actoren reconstrueren. Ten tweede, geschiedschrijving moet een analyse van sociale bewegingen leveren.¹ Als instrument voor de reconstructie van de handelingssituaties stelt Popper voor om uit te gaan van rationele keuze:

For in most situations, if not in all, there is an element of *rationality*. Admittedly human beings hardly ever act quite rationally (...) but they act, none the less, more or less rationally; and this makes it possible to construct comparatively simple models of their actions and inter-actions, and to use these models as approximations (Popper 1960, 140f).

Als instrument van de analyse van sociale bewegingen noemt Popper vooral de *institutionele analyse*. Popper geeft zelf een voorbeeld. Vooruitgang werd door Comte toegeschreven aan een menselijke drift om de eigen natuur te perfectioneren. Door een collectief verschijnsel toe te schrijven aan een drift van individuen werd door Comte voorbijgegaan aan het feit dat mensen nog vele andere driften hebben en dat wij moeten aangeven hoe de interactie tussen mensen georganiseerd is om te weten welk collectief verschijnsel eruit zal komen. Wetenschappelijke vooruitgang, bijvoorbeeld, wordt volgens Popper teweeg gebracht door vrije en geregelde (dus institu-

tioneel beschermde) mededinging van gedachten.

In tegenstelling tot de meeste andere schrijvers, biedt Popper niet alleen een meta-analyse van geschiedschrijving maar een beredeneerde aanpak. Volgens mij is de kracht van deze aanpak het feit dat Poppers twee suggesties samen ervoor pleiten dat de geschiedschrijver niet alleen dynamisch denkt, in termen van historische processen, maar ook in termen van 'mechanismen'.² Als men een autonome historische macht postuleert (zoals de autonome groei van populaties, rationaliteit, vrijheid, produktiekrachten, of een ander verschijnsel) dan geeft men wellicht juist aan dat men dynamisch denkt, maar er wordt geen mechanisme gespecificeerd hoe deze groei tot stand komt en onder welke omstandigheden hij groter of kleiner of zelfs omgekeerd zou zijn. Als men vooruitgang toeschrijft aan een menselijke drift dan wordt er ook geen mechanisme gereconstrueerd hoe vooruitgang tot stand komt. Voor de reconstructie van mechanismen met een bepaald tijdsverloop is het nodig om de meer of minder stabiele structuur van omstandigheden aan te geven waaronder mensen handelen en hun handelingen meer of minder coördineren. Om aan te geven hoe deze omstandigheden het handelen beïnvloeden moet men ook de subjectieve handelingssituatie reconstrueren.

Popper suggesties zijn niet overal even goed bekend of geaccepteerd. Hier heeft De Swaan een belangrijke dienst bewezen (De Swaan, 1996). Hij heeft recentelijk de suggesties van Popper nog eens krachtig beredeneerd en verdedigd, met name voor historisch sociologen. Hij pleit net als Popper voor een heuristisch gebruik van de rationele keuze theorie: historisch sociologen moeten de rationele-keuze theorie 'pragmatisch' gebruiken door de belangrijkste begrippen van deze theorie als zoekstrategieën en als 'sensitizing concepts' toe te passen. Ook pleit De Swaan voor de analyse van collectieve actie, wat dicht in de buurt komt van Poppers 'sociale bewegingen'. Beide betekenen voor De Swaan ook de toevoeging van een belangstelling voor mechanismen aan de belangstelling voor processen: dilemma's van collectieve actie zouden het hart van elke historisch-sociologische theorie zijn omdat zij het mechanisme aangeven hoe mensen tot coöperatie komen. Op één punt gaat De Swaan verder dan Popper. Hij verbindt de twee suggesties veel explicieter dan Popper door op de centrale rol van rationele-keuze theorie voor een theorie van collectieve actie te wijzen.

Bij alle verdiensten van beide auteurs voor hun suggesties, blijft er toch een onbevredigend gevoel achter. Het gebruik van rationele-keuze theorie als heuristiek is in beide gevallen niet uitgewerkt. Het is ook niet duidelijk wat onder 'rationele-keuze theorie' wordt verstaan. Popper stelt dat het goed is om als nul-hypothese van 'volledige rationaliteit' uit te gaan en

dan de afwijkingen van dit 'zuivere' model zichtbaar te maken.³ Volledige rationaliteit voor Popper is vooral mogelijk bij volledige informatie (zie Popper 1960, 141). Bij De Swaan vinden wij tegenstrijdigheden. Aan de ene kant is het juist een afgezwakte rationaliteitsassumptie (zonder maximeringsassumptie) die hij acceptabel vindt. Aan de andere kant prijst hij juist speltheoretische modellen en Olsons theorie van collectieve actie aan. Beide gaan uit van de maximeringsassumptie. Wat de zaak nog meer verwart is het feit dat voor De Swaan rationele-keuze theorieën en 'formele' theorieën zo goed als identiek zijn, zoals reeds uit zijn titel blijkt. Adam Smith was zo gezien geen rationele-keuze theoreticus.

In het volgende wil ik proberen nader in te gaan op rationele keuze als heuristiek. Waarom juist uitgaan van rationele keuze, *vooral* in historisch onderzoek? Wat voor 'theorie' bedoelen wij als wij van rationele-keuze theorie spreken? Wat kan de heuristiek in de concrete analyse helpen?

2. 'Low evidence' situations

Sommige dingen omtrent menselijk gedrag zijn niet zo moeilijk te achterhalen. Het is bijvoorbeeld niet zo moeilijk om vast te stellen of iemand rookt of niet. Andere dingen zijn echter wel heel moeilijk vast te stellen, vooral beweegredenen van mensen. Het puur en alleen empirisch vaststellen van beweegredenen is haast niet mogelijk, omdat er te veel meetproblemen ontstaan (zie bijvoorbeeld Fischhoff, Slovic, Lichtenstein 1980; May & Jungermann 1986; Zaller & Feldman 1992). Soms is het wel mogelijk om in empirisch onderzoek theoriegestuurd naar bepaalde beweegredenen te zoeken of theoretische veronderstellingen hieromtrent empirisch te toetsen. Bijvoorbeeld, in zijn studie naar de revolutie in Oost-Duitsland proberen Opp & Voss (1993), gestuurd door bepaalde vooronderstellingen omtrent menselijke beweegredenen, door middel van een vragenlijst de beweegredenen voor het protestgedrag te achterhalen.

In historisch onderzoek bestaat de mogelijkheid van theoriegestuurde meting of empirische toetsing van theoretische veronderstellingen nauwelijks. Hier moeten beweegredenen òf worden genegeerd òf zij moeten worden verondersteld. Dit leidt tot het *dilemma van de geschiedschrijver*. Als beweegredenen worden genegeerd, dan is het heel moeilijk, zo niet onmogelijk, om een proces zonder verwijzing naar autonome historische krachten te beschrijven. Bijvoorbeeld, Smith heeft ter verklaring van historische processen gebruik gemaakt van de veronderstelling dat de menselijke natuur (relatief met betrekking tot de snelheid van historische processen) constant is. Op deze manier kon hij de veronderstelling over de

menselijke natuur gebruiken om te verklaren hoe mensen zich in bepaalde veranderende omstandigheden zullen gedragen en welke instituties zij zullen bevorderen (bijvoorbeeld eigendomsrechten). Marx was erin geïnteresseerd juist de invloed van instituties op de menselijke natuur te belichten, en daarom dacht hij de veronderstelling van Smith te moeten bestrijden, met als resultaat dat hij uiteindelijk een autonome ontwikkeling van produktiekrachten moest aannemen. Met deze stap heeft hij wel expliciet of impliciet het hart van historische ontwikkeling als onverklaarbaar uit de historische analyse gehouden.⁴ Zoals reeds uit de boven geciteerde analyse van Popper bleek is de prijs voor het negeren van beweegredenen heel hoog.

De andere kant van het dilemma is ook niet zo aantrekkelijk. Als men in historische analyse met beweegredenen werkt, dan moet men op de koop toe nemen, dat het in de meeste gevallen om 'low evidence' situaties gaat. Hoe maakt men de veronderstelling dan geloofwaardig? Wat neemt hier de rol van empirische toetsing van veronderstelling over? Common sense? Aannemelijkheid? Consistentie? Verwijzing naar een autoriteit? Neem bijvoorbeeld de volgende redenering over de jaren dertig in de negentiende eeuw: '*de diep ingewortelde angst voor rebellie en desintegratie* bracht steeds meer mensen ertoe het algemene lagere onderwijs te propageren (...)'.⁵ Wat is de evidentie voor het bestaan van deze diep ingewortelde angst? De Swaan verwijst hier naar een boek van Brian Simon. Maar bij Simon vinden wij ook het probleem van de 'low evidence' situatie. Zo kan het probleem gewoon van een auteur naar een ander worden doorgeschoven. Neem aan dat er wel veel evidentie voor de angst voor rebellie en desintegratie aanwezig was, welke evidentie is er voor de veronderstelling dat mensen door deze angst gedreven werden om het algemeen lager onderwijs te propageren? Misschien een brief van iemand die hierover gaat, maar in een contemporaine situatie zou niemand met een steekproef van $N=1$ durven te generaliseren. De evidentie blijft mager, ook met een paar brieven of dagboekuittreksels. In dit specifieke geval maakt het voor het grotere argument van de Swaan niet veel uit of de veronderstelling klopt of niet, maar dat kan niet van het feit afleiden dat *low evidence* situaties buitengewoon lastig zijn.

Het dilemma treft niet alleen historisch onderzoek, maar komt ook in andere sociale wetenschappen voor, zij het in wat minder dramatische vorm. Als dilemma zelf is het niet op te lossen. Het is wel mogelijk om één van beide kanten minder onaantrekkelijk te maken, juist door gebruik te maken van een groep van theorieën die met rationele keuze te maken hebben.

3. Theoriesturing bij 'low evidence' situaties

In eerste instantie hebben wij bij 'low evidence' situaties een theoretisch verantwoorde *beperking* van de mogelijke veronderstellingen nodig, vooral als het om veronderstellingen over beweegredenen gaat. In Amerika zou men zeggen dat wij een 'ball park' nodig hebben. Wat valt binnen en wat valt buiten het veld? Hoe weten wij dat? Mijn eerste antwoord zou zijn: wij hebben hiervoor een theorie nodig, die de overgang van het macro- naar het micro-, en van het micro- naar het macroniveau makkelijk maakt. Wij hebben immers te maken met het specificeren van mechanismen op het microniveau die zich afspelen in een macrocontext. Wij zoeken dus naar een handelingstheorie die een goede staat van dienst heeft, die het mogelijk maakt de macrocontext eenvoudig naar het microniveau te halen en die per individu niet veel informatie nodig heeft (zie Lindenberg 1985). Voor 'low evidence' situaties zijn vooral de eerste en derde eis belangrijk. De enige theorie die mij bekend is en aan alle drie eisen voldoet is de rationele-keuze theorie. Echter, er bestaan zoveel versies van de rationele-keuze theorie dat het nodig is om hier wat genuanceerd op in te gaan.

De kern van elke rationele-keuze theorie is vrijwel gelijk en bestaat uit een aantal grondig getoetste assumpties die ik ooit in het Engels met het acroniem RREEMM heb aangeduid: Resourceful, Restricted, Expecting, Evaluating, Maximizing Man. Men gaat er dus van uit, dat mensen vindingrijk zijn, dat zij hun handelingsruimte actief meebepalen, hoewel zij in hun mogelijkheden op elk ogenblik beperkt zijn (schaarste). Zij genereren verwachtingen ten opzichte van de wereld en zij evalueren de verwachte toestanden als meer of minder waardevol. Gegeven de beperkte mogelijkheden, proberen mensen er het beste van te maken, zij proberen zoveel mogelijk waardevolle toestanden te realiseren. In de praktijk betekent dit dat mensen op veranderingen van relatieve schaarste in de omgeving zullen reageren door te substitueren. Alhoewel deze kern vrij leeg is, zijn er toch reeds enige aanwijzingen voor een heuristiek bij 'low evidence' situaties. Bijvoorbeeld, een historische analyse die ervan uitgaat dat mensen 'uit een diepgewortelde gewenning' hun restricties aanvaarden heeft zich buiten het veld begeven. Het is best mogelijk dat mensen hun lot aanvaarden, maar dan ligt dat aan de aanwezige restricties (dus de relatieve kosten van het opsporen van nieuwe alternatieven) en niet aan een 'diepgewortelde gewenning'. Een verlaging van de relatieve kosten voor het opsporen van alternatieven zal dan ook leiden tot het verkennen van nieuwe alternatieven in het licht van 'het beste ervan maken'. Dit is uit de analyse van boeren-revoluties ook bekend (zie bijvoorbeeld Wolf 1986). Bij de algemene assumptie over restricties hoort wellicht de meest informatieve en ook

robuuste regelmaat die wij in de sociale wetenschappen kennen: dat gedrag wordt gestuurd door (veranderingen in) relatieve schaarste. Als een bepaald goed *relatief* tot andere goederen meer of minder schaars (meer of minder 'duur') wordt, dan wordt van dat goed minder of meer gebruikt of gevraagd. Uitzonderingen op die regelmaat zijn vrij goed bekend, en men kan zeggen dat het hierbij waarschijnlijk om de meest robuuste regelmaat in de sociale wetenschappen gaat. Wat dat betreft heeft de rationele-keuze theorie zelfs in haar meest uitgekleden vorm een buitengewoon goede staat van dienst. Een historische analyse die niet uitgaat van de invloed van relatieve schaarste en dus ook niet van substitutie bevindt zich zonder meer buiten het veld. Stel dat wij lezen dat 'de traditionele loyaliteit van de bedienden jegens de heer en de familie van de heer' ertoe heeft geleid dat de bedienden zelfs bij sterke verslechtering van hun arbeidsvoorwaarden (betaling, behuizing, arbeidsuren etc.) in hun dienstverlening tegen hun eigen belang in trouw bleven aan de heer. Wij zullen op basis van RREEMM zeggen dat de schrijver òf de manieren waarop de bediende de dienstverlening heeft verminderd òf de manieren waarom de heer de sancties heeft verhoogd, niet heeft geregistreerd. Er is dus een expliciete zoekaanwijzing naar evidentie en dit is ook wat wij van een heuristiek verwachten. De kern alleen beperkt het veld van veronderstellingen over beweegredenen echter nog onvoldoende. Belangrijke beperkingen komen ook door de specifieke manier van invullen van de kern.

In de micro-economie wordt meestal aangenomen, dat mensen zo vindingrijk zijn in hun poging het beste er van te maken, dat de gedragsalternatieven die zij waarnemen op het terrein van mogelijkheden liggen en niet binnen de handelingsruimte (omdat het bereikbare nut daar veel kleiner is). Verder worden restricties meestal alleen als financiële restricties gezien (heel soms ook tijd en moeite). Met betrekking tot 'verwachtingen' wordt aangenomen dat mensen volledig geïnformeerd zijn, dat zij alle relevante alternatieven en hun prijzen kennen. Met betrekking tot 'evaluaties' wordt meestal aangenomen dat alleen materiële goederen belangrijk zijn, dat deze preferenties stabiel zijn en dat het aantal mensen aan wie je *graag* iets van je schaarse middelen afstaat heel klein is (assumpties van eigenbelang of gelimiteerde vrijgevigheid). 'Maximeren' is in deze context relatief duidelijk gedefinieerd. De assumptie van stabiele preferenties maakt het wel mogelijk, dat voor verklaring van gedrag vooral verschuivingen in restricties belangrijk zijn. Dat leidt tot een aanpak die zich vooral richt op verandering in objectieve mogelijkheden van categorieën van individuen. Er is dan relatief weinig informatie per individu nodig. Wij kunnen bijvoorbeeld gebruik maken van 'institutionele nutsargumenten' (zie Lindenberg 1982). Neem de klassentheorie van Adam Smith. De

ondernemer, de arbeider, en de landbezitter willen misschien allemaal hetzelfde, maar voor vele van deze dingen hebben zij geld nodig en dat verdienen zij op zeer verschillende manieren: de ondernemer door winst, de arbeider door loon en de landbezitter door pacht. De doelen op het microniveau zijn dus makkelijk te formuleren in termen van de macro-context van de Engelse economie in de tijd van Smith. Er kwamen geen ingewikkelde psychologische theorieën aan te pas die door lange redeneringsketens met het macroniveau worden verbonden (zoals dat soms wel met psychodynamische en leertheorieën het geval is). De weg terug naar het macroniveau was voor Smith op deze manier ook niet moeilijk te vinden. Zolang er economische groei is, kunnen winsten en lonen tegelijkertijd stijgen. Als economische groei langzamer wordt of zelfs stopt, dan worden winst en loon communicerende vaten en de twee groepen raken in conflict met elkaar.

Deze 'homo oeconomicus' is wellicht wat Popper bedoelde als nulhypothese. Maar wat Popper niet heeft gezien is dat wij in 'low evidence' situaties niet veel opschieten als wij alleen aannemen dat het individu maximeert en volledig geïnformeerd is. Wij moeten ook iets over de andere elementen van RREEMM aannemen. Hier zijn vooral de preferenties belangrijk. De aanname van stabiele preferenties bij de micro-economen heeft duidelijke heuristische consequenties. Stel dat gezegd wordt dat de Franse Revolutie tot stand kwam doordat een belangrijke bevolkingsgroep democratische waarden begon aan te hangen. Dan is dat ten eerste geen specificatie van een mechanisme, en ten tweede is het tegen de aanname van stabiele preferenties. Maar deze aanname is niet houdbaar als een pijler van de heuristiek. De evidentie dat mensen hun preferenties veranderen is te groot. Als wij echter die aanname laten vallen dan zijn wij er ook niet meer zeker van of de macro-micro-macro link makkelijk te leggen is. Immers, gedrag wordt dan niet vooral door veranderingen in omstandigheden gedreven. Er is nog een ander probleem met preferenties. Zullen wij, zoals vele economen, aannemen dat mensen alleen materiële goederen belangrijk vinden? Als wij dat doen dan is dat wel iets anders dan aan te nemen dat mensen volledig geïnformeerd zijn. Volledige informatie kan nog worden verdedigd als ideaaltype van rationele keuze, maar voor een beperking van preferenties tot materiële goederen gaat dit niet meer op en wij verliezen juist het voordeel van een heuristiek bij 'low evidence' situaties. Onze veronderstellingen worden dan willekeurig en wij weten niet meer of wij binnen of buiten het veld spelen.

Zonder een theorie van preferenties is dus de heuristische waarde van de rationele-keuze theorie, vooral in *low evidence* situaties, zeer beperkt. Zo'n theorie is niet makkelijk te vinden, mede omdat ze ook aan de eis

moet voldoen dat de macro-micro-macro link relatief makkelijk te leggen moet zijn en dat er relatief weinig informatie over elk individu noodzakelijk is. In de laatste jaren is er, op basis van de economie van huishoudens van Gary Becker, een poging gedaan om zo'n theorie van preferenties te ontwikkelen (zie Lindenberg 1992). Deze theorie is (onder de naam van 'theorie van sociale produktie functies') ook gebruikt om bepaalde revoluties te verklaren (zie Lindenberg 1989). Het is niet mogelijk om hier diep op deze theorie in te gaan. Het belangrijkste punt is dat het individu niet als consument maar als producent wordt gezien. Wat de individuen uiteindelijk willen produceren is overal gelijk: fysiek welzijn en sociale waardering (in verschillende vormen). Maar hoe zij dat kunnen bereiken verschilt in de tijd en cross-sectioneel. Deze produktie is het belangrijkste gebeuren voor individuen. Dat heeft duidelijke gevolgen voor de heuristiek. Als ik als onderzoeker niet weet hoe mensen systematisch aan fysiek welzijn en sociale waardering komen en welke substitutiemogelijkheden zij hebben dan weet ik in feite over hun situatie zo goed als niets. Bedreiging van de gevestigde manier van produktie zal mensen heel eenzijdig op vermijden van verlies richten. Dat kan men wel als robuuste aanname in de heuristiek opnemen. Mensen in een verliesperspectief wijken dus sterk af van wat Popper als 'rationaliteit' aanneemt. Maar in tegenstelling tot wat wij bij Popper vinden wordt de afwijking van 'pure' rationaliteit hier niet gewoon geconstateerd maar reeds als onderdeel van de theorie in de heuristiek voor *low evidence* situaties opgenomen. Last but not least, moet een theorie van preferenties ook iets zeggen over de waarschijnlijkheid dat mensen zich altruïstisch gedragen. Ook dit punt kan hier niet verder worden ontwikkeld. Het blijkt wel dat de aanname dat altruïsme snel met sociale afstand afneemt een vrij goede approximatie is die dus ook ingang kan vinden tot de heuristiek voor *low evidence* situaties.

4. Conclusie

Popper en De Swaan hebben beide voorgesteld om belangstelling in processen te verbinden met belangstelling in het blootleggen van mechanismen. Voor beide auteurs is het hiervoor nodig de theorie van rationele keuze als heuristiek in de geschiedschrijving en de historische sociologie te gebruiken. In dit artikel heb ik gepoogd te laten zien dat de suggesties van beide auteurs niet ver genoeg gaan. Zij onderkennen niet het bijzondere van historische analyse als *low evidence* situaties waarin veronderstellingen over beweegredenen moeilijk of niet toetsbaar zijn. Om de willekeur van deze veronderstellingen tegen te gaan moet men een heuristiek hebben.

Inderdaad lijkt de rationele-keuze theorie hiervoor het meest geschikte instrument. Echter, zonder een expliciete theorie van preferenties is de heuristische waarde van de rationele-keuze theorie voor *low evidence* situaties zeer beperkt. Door de sterke dominantie van economen op het terrein van de rationele-keuze theorie is dit punt veel te sterk onderbelicht gebleven. In de toekomst zou voor *low evidence* situaties in het algemeen de heuristische waarde van een theorie van preferenties in het kader van rationele keuze moeten worden uitgewerkt.

Noten

1. Zie Popper 1960, 149-159.
2. Poppers aanpak ligt trouwens heel dicht bij wat Adam Smith de 'didactische methode' noemde (zie Smith 1983 (orig. 1763), 145). Smith was wel veel specifiek in het uitwerken van de aanpak.
3. Dit is bijna gelijk aan Webers gebruik van *Zweckrationalität* als ideaaltipe.
4. Zie Lindenberg (1980) voor een gedetailleerdere analyse van deze vergelijking van Smith en Marx.
5. De Swaan 1989, 113.

Literatuur

- Fischhoff, B., Slovic, P. & S. Lichtenstein, 'Knowing what you want: measuring labile values', S. 117-141 in: T. Wallsten (Hg.), *Cognitive Processes in Choice and Decision Behavior*. Hillsdale, N.J.: Erlbaum, 1980.
- Lindenberg, S., 'Instigation of and participation in revolts and revolutions: An analysis of Marx' possible contribution to this problem and analysis of an alternative', Paper presented at the annual meeting of the *Werkgemeenschap Verklarende Sociologie*, Utrecht, 1980, mimeo.
- Lindenberg, S., 'Erklärung als Modellbau: Zur soziologische Nutzung von Nutzen-theorien,' in: W. Schulte (ed.), *Soziologie in der Gesellschaft*. Bremen: University Press, 1981, 20-35.
- Lindenberg, S., 'An assessment of the new political economy: its potential for the social sciences and for sociology in particular', *Sociological Theory*, 3 (1985) 1, 99-114.
- Lindenberg, S., 'Social Production Functions, Deficits, and Social Revolutions: pre-revolutionary France and Russia', *Rationality and Society*, 1, 1, 1989, 51-77.
- Lindenberg, S., 'The explanation of preferences', in: H. van Goor (ed.), *Empirische sociologie als opdracht*. Groningen: MB-Boek, 1992, 49-66.
- May, Regine S. & H. Jungermann, 'Intuitive und kalkulierte Urteile', *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 38 (1986), 685-708.
- Opp, K.D. & P. Voss, *Die volkseigene Revolution*. Stuttgart: Klett/Cotta, 1993.
- Popper, K., *The Poverty of Historicism*. 2nd ed. London: Routledge and Kegan Paul, 1960.

- Smith, A., *Lectures on Rhetoric and Belles Lettres*. (ed. by J.C. Bryce), Oxford: Clarendon Press, 1983.
- Swaan, A. de, *Zorg en de Staat*. Amsterdam: Bert Bakker, 1989.
- Swaan, A. de, 'Rationele keuze als proces: nut en onnut van formele theorie in de historische sociologie', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 22, 4 (1996), 593-609.
- Wolf, E.R., 'Peasant rebellion and revolution', in: J.A. Goldstone (ed.), *Revolutions*, San Diego: Hartcourt Brace Jovanivich, 1986, 173-182.
- Zaller, J. & S. Feldman, 'A simple theory of the survey response: answering questions versus revealing preferences', *American Political Science Review*, 36, 3, 1992, 579-615.
-